

Az elsőként feltárt honfoglalás kori temető újraértelmezése

SOÓS RITA

Bevezetés

Dolgozatom egyik célja, hogy egy 19. században feltárt temető segítségével bemutassam, milyen nehézségekbe ütközik egy korábban felfedezett lelőhely anyagának újrafeldolgozása.¹ Arra is kitérek, hogy a modern régészettudomány módszereinek segítségével ezek a lelőhelyek is elemezhetők, és alkalmasak az új kutatási eredményekkel való párhuzamba állításra, hasznos, néha kifejezetten újszerű következtetések levonására. A korábban általam feldolgozott Piliny–leshegyi temető² jelentősége, hogy ez volt az első, szisztematikusan feltárt honfoglalás kori temető. A Leshegyről származó tárgyak vásárlás útján kerültek be a Magyar Nemzeti Múzeumba, beletárolásuk 1898-ban történt meg. Ugyanakkor báró Nyáry Jenő néhány pilinyi leletet a velencei Nemzeti Régészeti Múzeumnak ajándékozott, s ez érintette a leshegyi tárgyakat is.³

Helyszín és előkerülési körülmények

A Cserhát-vidéken belül Piliny község (1. kép) a Litke-Etesi dombság nevű kistájon helyezkedik el (2. kép). E hegységközi dombság éghajlata mérsékeltlen hűvös, illetve mérsékeltlen száraz, évi csapadékmennyisége körülbelül 580–600 mm-re tehető. Emiatt a magasabban fekvő részek erdőgazdálkodásra, az alacsonyabban lévők pedig állattenyésztésre, illetve olyan növények termesztésére alkalmasak, melyek kevésbé hőigényesek. A Ménes-patak völgyének jellemző talajtípusa az agyagos vályog és vályog összetételű réti talaj, mely kiválóan alkalmas vízgazdálkodásra, mezőgazdasági művelésre illetve legeltetésre is.⁴ Mikor egy temetőt vizsgálunk, szükséges túllátni azon, hogy egy közösség az adott területet temetőnek használta. Az emberek nem csak temetkeztek, hanem valahol – minden bizonnyal a közelben lévő településeken – laktak is. A fentebb említett természetföldrajzi tényezőkből kitűnik, a terület alkalmas volt arra, hogy egy rangos közösség/család élettere, majd temetkezési helye legyen.

A báró Nyáry Jenő által megtalált honfoglalás kori lelőhely a községtől délre eső Leshegy nevű magaslaton fekszik (3. kép).⁵ A nógrádi dombvidék 10–11. századi lelőhelyeit Patay Pál gyűjtötte össze 1957-ben (4. kép). Véleménye szerint a honfoglalók ezen a területen is jellemzően nagyobb patakok völgyébe

¹ Ezúton szeretnék köszönetet mondani Dr. Révész Lászlónak (SZTE BTK Régészeti Tanszék) és Dr. Langó Péternek (MTA BTK Régészeti Intézet), akikről minden szükséges szakmai segítséget, tanácsot és lehetőséget megkaptam.

² Soós 2015.

³ GILLI 1999, 137–141.

⁴ DÖVÉNYI 2010, 702–704.

⁵ NAGY 1893a, 224.

temetkeztek. A Leshegy a Ménes-patak völgyében helyezkedik el, a völgy szintjéhez képest 30 méter magasságban.⁶ Ugyanehhez a községhez egy olyanmire jelentős bronzkori lelőhely is kötődik, hogy egy önálló kultúrát (pilinyi kultúra) is elneveztek róla.⁷ A Magyar Nemzeti Múzeum leltárkönyve szerint egyházi liturgiához kapcsolódó tárgyak is előkerültek itt. Nyáry megemlíti még, hogy a Leshegyen falmaradványokat talált, melyből erődítésre következtetett, illetve, hogy a vizsgált helyszíntől északra,⁸ a Kövicses nevű területen konyhahulladékok kerültek elő.⁹ A Piliny község környékén lévő lelőhelyek közül kiemelendő a Sirmányhegy, amit szintén a Nyáry család tagja, dr. báró Nyáry Albert ásatott meg 1901-ben és 1902-ben. A két év ásatási eredményeit külön-külön, 1902-ben¹⁰ és 1904-ben¹¹ publikálta is. A terület a Leshegytől nyugatra fekvő völgy észak-nyugati részén található.¹² Hampel József a soros temető leleteinek összegzését elvégezve a sírokat az érmemlékek alapján a 11. századra keltezte. A sírok leletanyagát főleg karikaékszerek, gyűrűk, gyöngyök, nyakperecek és lunulák alkotják.¹³ Mindezekből jól látszik, hogy a Pilinyi-patak völgye hosszú időn keresztül kiemelt fontosságú volt. A leírás szerint az öt síros temető sírjai egy ásonymnyira helyezkedtek el a felszíntől. Az első 1871. október 28-án került elő, ám ekkor a báró visszatemetette, hogy másnap részletesen megfigyelhesse a temetkezést.¹⁴ Az ásató írásában megemlíti, hogy a lelőhely teljes feltárását csak a hideg és személyes elfoglaltságai miatt nem folytatta.¹⁵

A Piliny–leshegyi temető újrafeldolgozásakor rendelkezésemre álló adatok

Dokumentáció

Egy modern temetőelemzés elkészítéséhez – a mai kutatás elvárásainak megfelelően – olyan adatokkal, információkkal kell rendelkezni, amelyek alapján egy temető teljes körű elemzése elkészülhet. A régészeti dokumentáció célja, hogy minden információt, amelyet a régész a bontás során megszerezhet, minél pontosabban rögzítse fotó, rajz és részletes sírleírás formájában.¹⁶ Egy 19. századi feltárás anyagának feldolgozása során egyértelmű, hogy a ma evidensnek számító adatok nem mindig állhatnak rendelkezésünkre, ám – ha nem is egyforma alapokról indulva – az elkészült munkának meg kell felelnie a

⁶ PATAY 1957, 65.

⁷ KALICZ 1968, 122.

⁸ NYÁRY 1904, 50–70.

⁹ NYÁRY 1902, 350–356.

¹⁰ NYÁRY 1902, 210–241.

¹¹ NYÁRY 1904, 50–70.

¹² NAGY 1893a, 224–225.

¹³ HAMPEL 1907, 177–191.

¹⁴ NYÁRY 1873, 16.

¹⁵ NYÁRY 1873, 23.

¹⁶ KULCSÁR ET AL. 2011, 132.

szakma által felállított modern elvárásoknak, illetve plusz adatokat kell szolgáltatnia a kutatás számára. Ásatási napló hiányában a leshegyi temető előkerülési körülményeiről csak az első, Nyáry-féle publikációban szórványosan és szűkszavúan megjelenő információkból tájékozódhattam.¹⁷ A leírás szerint az öt síros temető vagy temetőrészlet – hitelesítő ásatás nélkül egyik változat sem bizonyítható, de a továbbiakban a temető megnevezést használom – sírjai egy ásonyomnyira helyezkedtek el a felszíntől. Természetesen a Piliny–Leshegyen talált sírok kibontását nem szakember végezte, a feltáró azt nem a mai ásatási módszertannak megfelelően végezte el. Ezáltal a dokumentáció sem mondható mai értelemben teljesnek.

A Piliny-Leshegyen talált sírok esetében sem a sírgödör alakjáról, mélységéről, méretéről, tájolásáról, sem a csontváz hosszáról és síron belüli helyzetéről nincs adat a Nyáry-féle publikációban. Nagy Géza viszont lejegyezte, hogy a báró elmondása szerint az elhunytakat itt is nyugat-keleti tájolással – azaz a halottat fejjel nyugatnak, lábbal keletnek – temették el.¹⁸ A honfoglalás kori sírok alakja általában lekerekített téglalap alakú, méretük – amennyiben a sírfolt látható – körülbelül 2,5 x 1 m. A halottakat legtöbbször háton fekvé, nyújtott testtartásban, nyújtott vagy behajlított karokkal helyezték a sírgödörökbe.

Ma a dokumentáció egyik alapvető eleme, az adott temetőről készült temetőtérkép, rajzos vagy digitális formában. Az első, honfoglalás kori értelmezett temetőtérképet azonban csak 1941-ben publikálták. A térképet Széll Márta a Szentés–szentlászlói temető feldolgozása alkalmával készítette, melyen külön jelölte a nemek szerinti eloszlást, a gyermeksírokat, a feldúlt, melléklet nélküli, szegénynek vagy gazdagnak titulált sírokat, valamint azokat amelyekben lócsontot, illetve fegyver találtak.¹⁹ Jelen temető esetében temetőtérkép ugyan nem készült a publikációhoz, ám a leírások arra utalnak, hogy a sírok egymást lineárisan követték, tehát sorba rendeződtek. A második sír folytja az elsőből egy öl (kb. 1,9 m), a másodikiktól a harmadik temetkezés öt öl (kb. 9,5 m) távolságra rajzolódott ki. A harmadik közvetlen közelében ásták a negyedik és az ötödik sírokat.

A felhasználható dokumentációba tartozik még a sírrajz, valamint a fotó, ám ezek a tárgyalt temető esetében nem készültek el, utóbbi természetesen nem is lehetett volna elvárás. A sírleírások és a különböző jelenségek leírásának pontossága érthető okokból a 21. századi munkákkal nem egyeztethető össze, ám jelen temető feltárójának óriási érdeme, hogy néhány honfoglalás kori tárgytípust az ő szakszerű megfigyeléseinek köszönhetően ismertek fel a kutatók.

¹⁷ NYÁRY 1873, 16–25.

¹⁸ NAGY 1893a, 229.

¹⁹ SZÉLL 1941, 235.

A temető csontanyaga

Temetőásatás esetében ma már elengedhetetlenül szükséges, hogy az emberi maradványokat antropológus vegye szemügyre, ám a pilinyi feltárás esetében erre nem került sor. A tárgyalt temetőben talált csontvázak egyike sem esett antropológiai vizsgálat alá, ezért főleg a mellékletek alapján következtethetünk az elhunytak nemére. Nyáry Jenő – a korszak módszertanának megfelelően – valószínűleg a földben hagyta az általa feltárt sírok csontanyagát, így azokat ma sem lehet embertani vizsgálatok alá vonni. Kivételt képez azonban az első sír koponyája, melyről később – néhány lelettel együtt – fénykép készült (5. kép). A temetőben nyugvók nemek szerinti eloszlása vélhetően a következő: két nő és három férfi. A gyermeksírok hiánya sok esetben arra utal, hogy a temető nem teljesen feltárt, vagy mivel a felnőtt síroknál ezek sokkal sekélyebben helyezkedtek el, teljesen áldozatul estek a mezőgazdasági művelésnek. A dokumentációban szintén fel kell tüntetni, hogy a sírok esetében tapasztaltak-e valamilyen, a korszak általános temetkezési rítusától eltérő jelenséget. A harmadik, negyedik és ötödik temetkezés esetében Nyáry Jenő leírja, hogy a csontokat össze-vissza, tehát nem anatómiai rendben találták meg. Ezek szerint az öt sírból három biztosan bolygatott volt. A temetőben semmi sem utal rendellenes temetkezésre, hacsak a 4. vagy 5. sírban elhantolt férfi koponyájának hiányát nem tekintjük ilyen jelenségnek.

Temetkezési szokások

Étel- és italmelléklet, koporsó valamint babonás szokások jelensége

A Piliny–Leshegyen megfigyelt temetkezési szokásokat vizsgálva konkrétan nem beszélhetünk étel- vagy italmelléklet adásáról, hiszen a leletanyagot ismerve ezt sem erre utaló állatcsont, sem kerámia nem bizonyítja. A honfoglaló magyarság sírjaiban az edénymelléklet igen ritka, ám Nagy Géza közli, hogy báró Nyáry Jenő birtokában volt egy fedő, melyet elmondása szerint az egyik leshegyi sírban talált.²⁰ A leírás szerint vörös spirálokkal és párhuzamos vonalakkal díszített kerámia inkább őskorinak tartható. Ha valóban honfoglalás kori sírből látott napvilágot, akkor másodlagos felhasználásnak tudható be. Nincs közvetlen információ koporsó, halotti lepel vagy gyékény meglétéről. Nagy Géza azonban utal koporsó léteire, ugyanis Pilinyt is a koporsó maradvánnyal rendelkező temetők közé sorolja.²¹ Szemfedőként lenne értelmezhető az első sír halottjának mindkét szemüregében előkerült egy-egy darab övveret,²² ám nem hiteles ásatás lévén ezt az információt fenntartással kell kezelni. Nagy Géza írásában olvasható, hogy Nyáry Jenő jelen volt a kibontásnál, és valóban a szemüregekben került elő a két darab veret, ám maga

²⁰ NAGY 1893a, 233.

²¹ NAGY 1893a, 225.

²² NYÁRY 1873, 18.

az ásató sem tartotta szemfedőnek.²³ További babonás szokásként lehetne értelmezni például vasból készült szűrő-vágó tárgyak jelenlétét, ha tudnánk a pontos előkerülési helyüket, ám ennek hiányában azok pusztán egyszerű mellékletnek minősülnek.

Lovastemetkezések

Mind az öt sír esetében lejegyezték a lóval és a kutyával történő temetkezés jelenségét. A temető sírjai közül két gödörben (1. és 2. sír) mindkét állatfaj előfordult. A lovas temetkezések kategorizálása László Gyula,²⁴ majd Bálint Csanád nevéhez fűződik,²⁵ a legfrissebb összefoglalást – belevéve az addigi kutatástörténeti állomásokat és eredményeket – Vörös István végezte el. Véleménye szerint a honfoglalás kori lovas sírok két fő csoportra, a „nyüzött lóbőrös” és „lóbőr nélküli” temetkezésekre oszlanak, az első típuson belül pedig további három altípus (1. „összehajtott lóbőrös”, 2. „összegöngyölt lóbőrös” és 3. „kiterített lóbőrös”) különíthető el.²⁶ A honfoglalás kori sírokon belül a lovassírok aránya nem éri el a 10%-ot sem.²⁷ Ha hozzávesszük azt, hogy a régészeti kutatás korai fázisaiban a lócsontokat nem gyűjtötték be, még így is elenyészően kevés a lóval eltemetett honfoglalók száma. Bálint Csanád ezért a halott mellé temetett ló jelenségét és annak kategóriáit társadalmi ranghoz, illetve időbeli elhelyezkedéshez is kötötte. Véleménye szerint a magasabb ranggal rendelkezők családjai megtehették, hogy leöljék a halott lovát, míg a „szegényebbekhez” inkább a jelképes, azaz lószerszámos lovas temetkezések tartoznak. Bálint Cs. szerint a legkorábbi temetkezések a kitömött lóbőrösök, ezt a kategóriát követik időben az összehajtott lóbőrös, és a kiterített lóbőrös temetkezések. A ló nélküli lószerszámos sírok a legkésőbbiek, véleménye szerint egészen a 11. század elejéig jelen vannak a temetőkben.²⁸ Bálint Csanád társadalmi helyzetre, etnikumra és kronológiára vonatkozó nézetei kutatástörténetileg fontosak, ám ma már túlhaladottnak tekinthetők. Vörös István véleménye az, hogy a lószerszámos temetkezés nem tartozik a lovas temetkezésekhez.²⁹ Ha van adat a lócsontok csontvázhoz viszonyított helyzetéről, akkor következtetni lehet a lovas temetkezések előbb felsorolt válfajainak valamelyikére.

A pilinyi öt sírból az első publikációban leírtak szerint mindegyikben volt lócsont, igaz, a harmadik sír bemutatásakor nem kerül megemlítésre. Ám a fentebb írt feltétel nem teljesül, hiszen egyik sír leírásában sincs adat – eltekintve egy homályos utalástól az első sír tárgyalásakor – a lócsontok sírban elfoglalt helyéről. Így arról sincs információ, hogy a lovas temetkezések mely

²³ NAGY 1893a, 234.

²⁴ LÁSZLÓ 1943, 46–57.

²⁵ BÁLINT 1969; 1970; 1974.

²⁶ VÖRÖS 2013, 328.

²⁷ VÖRÖS 2013, 327.

²⁸ BÁLINT 1969, 111–112.

²⁹ VÖRÖS 2013, 328.

változata vagy változatai jelentkeznek ebben a temetőben. Pusztán az általános jellemzőkre lehet támaszkodni, melyek szerint a ló maradványai általában a halott bal oldalán, azaz a sír északi részében, vagy a lábvégeknél, a sír keleti részében helyezkedtek el. A honfoglaló magyarság sírjaiból nem egész, hanem részleges lovas temetkezések kerülnek elő, továbbá egy sírba jellemzően egy ló csontjait temették, főként csak a koponyát és lábszontokat.

Az 1. sírba eltemetett ló körülbelül hatéves, kóros, méretét tekintve hasonló a mai lovakhoz. A sírban elfoglalt helyzetére a következő mondat utal: „*A lovas előtestével a ló elejére nehezedvén, fejeik egymást érték.*”³⁰ Nagy G. szerint a halottat a lóra „ültették”, majd lebukott lováról, ezért alakult ki a csontok síron belüli furcsa helyzete. Azt is feltételezi, hogy talán a bolygatott sírok jelensége az élő lóval való temetkezés eredménye.³¹ Ma már tudjuk, hogy ez lehetetlen lett volna, és semmi nem utal erre a gyakorlatra. A 2. sírban nyugvó fiatal nővel szintén eltemették ugyancsak fiatal lovát,³² illetve Nyáry Jenő a 4. és 5. sír férfi halottai esetében is említést tesz lovas temetkezésről, melyek esetében kiemeli, hogy nem volt rajtuk „ékesség”.³³

Kutyás temetkezések

A honfoglalás korából és az Árpád-korból kutyák csontvázai egyaránt kerülnek elő telepekről és temetőkből. A téma összefoglalását Vörös István végezte el. Megállapítása szerint a 10. században leginkább fegyveres férfi sírokból kerülnek elő, de mint a tárgyalta temető is mutatja, női sírokban is megtalálhatóak az ebek. Magyarország területén (1991-ig) 21 helyen jelentkeztek ezek az állatcsontok a temetéssel vagy a halotti torral való összefüggésben.³⁴ Előkerülésük szerint különböző csoportokat lehet megkülönböztetni, a Piliny–leshegyi sírok a kutyás sír kategóriába tartoznak. A leölt kutya az eskü őre és egyben továbbbítója volt az ősi szellemek, istenek felé. Hasonló szerepe lehetett a temetésen, vagy egy későbbi alkalommal a sírba helyezett kutyának is. Az őskortól kezdve a kutyákra – többek között – mint lélekhardozóra, halottkísérőre tekintettek,³⁵ valószínűleg a honfoglaló magyarok hitvilágában és túlvilágképében is hasonló funkciót tölthettek be. Az azonban mindenképpen jelzésértékű, hogy modern eszközökkel feltárt, pontosan dokumentált „kutyás sírok” még nem kerültek elő, ugyanakkor arra számos példa van, hogy egy adott sír közvetlen környezetéből vagy a temetkezések között ásták el a kutyák tetemeit.³⁶

³⁰ NYÁRY 1873, 17.

³¹ NAGY 1893a, 231.

³² NYÁRY 1873, 19.

³³ NYÁRY 1873, 23.

³⁴ VÖRÖS 1991, 184.

³⁵ VÖRÖS 1991, 182. Vö.: JELKÉPTÁR 2010, 318.

³⁶ BÁLINT 1971, 305.

A pilinyi 1. sírban a lovas jobb oldaláról a vadászeb került elő, mely „leshelyzetben” feküdt, azaz koponyája mellső lábai között helyezkedett el.³⁷ A 2. sírban nyugvó nővel eltemetett állat a leírtak szerint nagyon sokban hasonlított mai vadászkutyákhoz.³⁸

A Piliny–Leshegyen megfigyelt jelenségek kutatástörténeti fontossága

Az alábbiakban néhány olyan jelentős kutatástörténeti állomást említek meg, melyek a tárgyalt temetővel szoros kapcsolatban vannak. Az íj, mint fegyvertípus temetkezésekben megtalált nyomai a csontból vagy agancsból készült részek, melyek az íjkarokat, illetve a markolatot borították. A sírokban megmaradt ilyen tárgyak rossz megtartásúak, főleg töredékes formában kerülnek elő, ám az látszik, hogy a markolat két oldalán elhelyezkedő lemezek alakja többnyire ovális, hátlapjuk, illetve két végük irdalt, ami a felerősítés szempontjából volt fontos. Az íjkar két oldalán elhelyezkedő íjvégcsontok enyhén ívelt alakúak, jellemzőjük még a felső részükön megtalálható, az ideg beakasztására szolgáló vájat.³⁹ Dolgozatom szempontjából érdekesség, hogy Cs. Sebestyén Károly leírta: az első ilyen honfoglalás kori íjcsontok a Piliny–leshegyi temetőből kerültek elő, ám akkor az itt talált tárgyakat báró Nyáry Jenő tegez merevítésének gondolta.⁴⁰ A pilinyi temető első, honfoglaló harcos sírjából íjkarok (1. tábla 2–3) és markolatlemez maradványa (1. tábla 4), valamint kisebb csonttöredékek kerültek felszínre (1. tábla 5). Nyáry említést tesz arról, hogy a sírban lévő csonttárgyak némelyikén vörös festés látszott,⁴¹ valamint egyes ilyen darabokon „forrasztott vasékességek” voltak láthatók, illetve néhány esetben bronzszegeccset vertek közéjük.

A pilinyi 1. sírban található leletek a honfoglalás kori nyíltartó tegezek meghatározásában is rendkívül fontos szerepet tölthettek be. A báró Nyáry Jenő által pajzs és kézvért részeinek meghatározott vastöredékek, vaspánt,⁴² kerek és lapos csavarok, bronzszegecek,⁴³ porállagú famaradványok, valamint díszített csontlap alkotta leletegyüttes egykori funkcióját Nagy Géza ismerte fel, és helyesen tegezmaradványként határozta meg.⁴⁴ Ezt néhány összefoglaló

³⁷ NYÁRY 1873, 17.

³⁸ NYÁRY 1873, 19.

³⁹ RÉVÉSZ 1996a, 153.

⁴⁰ NYÁRY 1873, 17.

⁴¹ Az 1. sírban található íjcsontokon, illetve a tegez fedélcsontján binokuláris mikroszkóppal végzett vizsgálatot, infravörös spektroszkópiát, Raman spektroszkópiát, valamint Mikro XRF technikát (röntgenfluoreszcenciás spektroszkópia) alkalmaztunk (SOÓS 2015). Az archeometriai vizsgálatokra az ásató és publikáló báró Nyáry Jenő azon feljegyzése adott okot és ötletet, mely szerint az 1. sír feltárásakor néhány csonttárgy külső felületén vörös festés nyomait észlelte (NYÁRY 1873, 17). A természettudományos mérések és elemzések még folyamatban vannak, így jelen dolgozat ezek eredményeit nem tartalmazza.

⁴² NYÁRY 1873, 17.

⁴³ Mivel a sírból tegez fedéllapja is előkerült, könnyen lehet, hogy a tegezszejt csontdíszítményeit ezekkel a szegecsekkel rögzítették (STRAUB 1999, 410).

⁴⁴ NAGY 1893b, 322.

munka,⁴⁵ és leírás követte,⁴⁶ majd – többek között – Cs. Sebestyén Károly és László Gyula számos,⁴⁷ a szerkezetre irányuló kérdést is tisztázott. Szintén szerkezetet érintő megfigyeléseket tett Révész László, aki a Hódmezővásárhely–Nagyszigeten talált tegezmaradványok segítségével pontosította az addig ismert, erre a tegeztípusra vonatkozó adatokat.⁴⁸ A Piliny–leshegyi temető 1. sírjában nyíltegez meglétére a tegez pontkörrel díszített fedélcsontja (*1. tábla 8*), tegezzáró vaspánt (*1. tábla 7/a–b*), hat egymás mellett elhelyezkedő nyílhegy (*1. tábla 6/a–e*), valamint fa- és vasmaradványok utalnak.

Bár első ránézésre a rozettás garnitúrák egységesnek mondhatóak, méretükben és díszítésükben eltérnek, variációs lehetőségeik nagyon szélesek. Kezdetben a kutatás úgy vélte, hogy a kisebb méretű veretek a kantáron, a nagyobbak a farhámon helyezkedtek el. Ám egyre több hitelesen feltárt veret került elő, amelyek egyértelműek bizonyítják, hogy a veretek bőrszíjon való elhelyezésében semmi törvényszerűség nem volt. A rozettás lószerszámveretekkel először Hampel József foglalkozott,⁴⁹ az első, aki tüzetesebben vizsgálta ezt a verettípust, Fettich Nándor volt.⁵⁰ László Gyula 1943-ban a koroncói lelet alapján készítette el a garnitúra rekonstrukcióját, és megfigyelte, hogy többnyire női sírból kerül elő ez a verettípus.⁵¹ Szőke Béla volt az, aki kimondta, hogy a rozettás veretek csakis női sírokból származhatnak. A kutatást nagyban elősegítette, hogy ő össze is gyűjtötte ezeket a leleteket, ekkor körülbelül harminc volt ismert. Szőke a 10. századi gazdag női viseletet két típusra osztotta. Az első csoportba tartoznak a gazdagon díszített rozettás lószerszámmal, de nemesfém nélküli, vagy kevés nemesfémme ellátott ruházattal rendelkező nők. A másik csoportba a gazdag ruházatú, aranyozott ingveretes, nagyméretű csüngős kaftánveretes nők, akiknek azonban lószerszámuk volt díszítetlen.⁵² Ezt a megállapítást az előkerült leletek a mai napig alátámasztják, a Balotaszálláson előkerült női sírtól – azaz az egyetlen kivételtől – eltekintve.⁵³ Mesterházy Károly úgy gondolta, hogy a rozettás veretek páros, magányos és kiscsaládi temetőkben elhantolt nők mellől kerültek elő. A köznépi temetőben lévő rozettás sírokról

⁴⁵ HAMPEL 1907, 39–43; ZICHY 1917, 152–165.

⁴⁶ JÓSA 1900, 214–224.

⁴⁷ CS. SEBESTYÉN 1932, 206–220; LÁSZLÓ 1944, 342–344.

⁴⁸ Az általa leírt tegezforma alapja egy ovális alakú deszkalap, melynek bőrből, vagy nyírfakéregből készült, enyhén ívelt oldalát az aljától a tetejéig falécekkel, felső – és esetenként alsó – egyharmadát pedig vaspálcákkal merevítették. A tegezzáj általában négyszögletes kialakítású lehetett, melynek szegélyét vasból, illetve csontból készült lapokkal is díszíthették. Tetején szintén vaspálcával merevített gallér, és ferdén elhelyezkedő fedéldezsza található. A tegezbe a nyílvevőket oldalról tették be, benne a nyílcsúcsok hegyükkel felfelé helyezkedtek el (RÉVÉSZ 1985, 35–53).

⁴⁹ HAMPEL 1907, 69, 81.

⁵⁰ FETTICH 1931, 72–77.

⁵¹ LÁSZLÓ 1943, 28–32.

⁵² SZŐKE 1962, 11–19.

⁵³ RÉVÉSZ 2001.

úgy vélekedett, hogy itt a rangos személy elkülönült az őt körülvevő szolgálónéptől. Kutatásai alapján arra következtetett, hogy ezek a nők egy falu, esetleg egy nagyobb térség vezetőinek feleségei vagy lányai lehettek. Véleménye szerint tehát a rozettás lószerszám nem csak egy társadalmi réteget jelöl, hanem nemzetségtípi szállásterületet is.⁵⁴ Dienes István anyagukat tekintve időrendiséget vélt felfedezni az egyes veretek között, nézete szerint az aranyozott ezüsből készültek korábbiak, mint a bronzból készíttettek.⁵⁵ Ezt a feltevést éppen a Piliny–leshegyi temető cáfolja meg, mert itt egy temetőn belül mindkét anyagból készült változat jelen volt, kizárva azt a korábbi felvetést, hogy ezeket egy időben nem használták (6. kép).

Összegzés

Hangsúlyoznom kell, hogy a báró Nyáry Jenő által lebonyolított ásatás saját kora tudományos igényeinek messzemenően megfelelt, napjaink módszertani kíváncsiságait azonban érthető módon nem elégíti ki. A rendelkezésemre álló adatok sokszor bizonyultak kevésnek megalapozottabb következtetések levonásához.

A Leshegyen feltárt sírok leletanyaga, annak ellenére, hogy a temetkezések több mint fele (5-ből 3) bolygatott volt, nagyon színesnek és gazdagnak mondható. Az 1. sírban megtalálható aranylemezekkel díszített süveg, a csontos íj, a veretes öv (7. kép) mind a férfi gazdagságára illetve magas rangjára engednek következtetni. Ugyanez figyelhető meg a 2. sírban nyugvó nő aranyozott ezüst tárgyait: rozettás veretek és szíjvégek, szügyelődíszek (2. tábla 10/a–b), arany fülesgombjait, hólyagos fejű fejesgyűrűjét és görög feliratú csüngőjét (2. tábla 7/a–b) vizsgálva is. A 3. női temetkezésben kevesebb „előkelőbbnek” tartott tárgytípust találtak, bár ez betudható a bolygatásnak is. A 4. és 5. temetkezés esetében csupán olyan leletek kerültek elő, melyek arra utalnak, hogy a két sírban harcosok nyugodtak, bolygatottságuk azonban pontosabb megítélésüket ellehetetleníti. A temető érdekessége, hogy mindegyik sírjába temettek lovat, illetve, hogy az összes férfi sírnak meghatározott temetkezés rendelkezett fegyvermelléklettel.

Összességében elmondható, hogy a báró Nyáry Jenő által 1871-ben megtalált, rövid idő alatt létesült sírcsoport az Ipoly környékén letelepedő, 10. századi magyar előkelők korai képviselőit rejtette.⁵⁶ A Piliny–leshegyi temető publikálásában nem csupán a honfoglalás kori temetők szakszerű feltárásának kezdetét, hanem az egyes tárgytípusok részletesebb, tudományos igényű feldolgozásának kiindulópontját is üdvözölhetjük.

⁵⁴ MESTERHÁZY 1980, 95–131.

⁵⁵ DIENES 1956, 44–46.

⁵⁶ RÉVÉSZ 1996a, 130.

Irodalom

- BÁLINT 1969 = Bálint Cs.: A honfoglalás kori lovastemetkezések néhány kérdése – Über die Pferdebestattungen der Landnahmezeit. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1969/1 (1969) 107–114.
- BÁLINT 1970 = Bálint Cs.: A ló a pogány magyar hitvilágban – Le rôle du cheval dans les représentations religieuses des Hongrois païens. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1970/1 (1970) 31–43.
- BÁLINT 1971 = Bálint Cs.: A kutya a X–XII. századi magyar hitvilágban. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1971/1 (1970) 305.
- BÁLINT 1974 = Bálint Cs.: A honfoglaláskori lovastemetkezések – Les tombes à ensevelissement de cheval chez les Hongrois du IXe–XIe siècles. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1974/2 (1974) 85–108.
- CS. SEBESTYÉN 1932 = Cs. Sebestyén K.: „Asagittis Hungarorum”. A magyarok íja és nyila. *Dolgozatok a Szegedi Tudományegyetem Régiségstudományi Intézetéből* 8 (1932) 167–255.
- DIENES 1956 = Dienes I.: A bordányi (Csongrád m.) honfoglaló magyar asszony lószerszáma. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1956 (1956) 36–54.
- DÖVÉNYI 2010 = Dövényi Z.: *Magyarország kistájainak katasztere*. Budapest 2010.
- FETTICH 1931 = Fettich N.: Adatok a honfoglaláskor archaeológiájához. *Archaeologiai Értesítő* 45 (1931) 48–112.
- GILLI 1999 = Gilli, E.: I Materiali archeologici della raccolta Nyáry del Museo Civico Correr di Venezia. [Collezioni e Musei Archeologici del Veneto 42.] Roma 1999.
- HAMPEL 1907= Hampel J.: *Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről*. Budapest 1907.
- JELKÉPTÁR 2010 = Hoppál M. – Jankovich M. – Nagy A. – Szemadám Gy.: Jelképtár. Budapest: Helikon Kiadó, 2010.
- JÓSA 1900 = Jósa A.: Emlékek a honfoglalás korából. *Archaeologiai Értesítő* 20 (1900) 214–224.
- KALICZ 1968 = Kalicz, N.: *Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn: Abriss der Geschichte des 19–16. Jahrhunderts v. u. Z.* [Archaeologiai Hungarica 45.] Budapest 1968.
- KULCSÁR ET AL. 2011 = Kulcsár V. – Lőrinczy G. – Makkay J. – Mráv Zs. – Szőnyi E. – Tóth E.: Temetőfeltárás. In: Müller R. (főszerk.): *Régészeti kézikönyv*. Budapest 2011, 129–151.

- LÁSZLÓ 1943 = László Gy.: *A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge.* [Archaeologiai Hungarica 27.] Budapest 1943.
- LÁSZLÓ 1944 = László Gy.: *A honfoglaló magyar nép élete.* Budapest 1944.
- MESTERHÁZY 1980 = Mesterházy K.: *Nemzeti szervezet és az osztályviszonyok kialakulása a honfoglaló magyarságnál.* Budapest 1980.
- NAGY 1893a = Nagy G.: A magyarhoni lovas sírok. *Archaeologiai Értesítő* 13 (1893) 223–234.
- NAGY 1893b = Nagy G.: A hunn-avar és magyar pogánykori sírleletek jellemzése. *Archaeologiai Értesítő* 13 (1893) 313–323.
- NYÁRY 1873 = Nyáry J.: A pilini Leshegyen talált csontvázokról. *Archaeologiai Közlemények* 9 (1873) 16–25.
- NYÁRY 1902 = Nyáry A.: Temető királyságunk első századából. *Archaeologiai Értesítő* 22 (1902) 350–356.
- NYÁRY 1904 = Nyáry A.: A pilinyi Árpád-kori temető. *Archaeologiai Értesítő* 24 (1904) 50–70.
- PATAY 1957 = Patay P.: Adatok a nógrádi dombvidék 10–11. századi településtörténetéhez. *Archaeologiai Értesítő* 84 (1957) 58–66.
- RÉVÉSZ 1985 = Révész L.: Adatok a honfoglalás kori tegez szerkezetéhez. *Acta Ant. et Arch. Suppl.* 5 (1985) 35–53.
- RÉVÉSZ 1996a = Révész L.: *A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez – Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit. Archäologische Angaben zur Geschichte des oberen Theißgebietes im 10. Jahrhundert.* [Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 1.] Szerk.: Kovács L. – Révész L. Miskolc 1996.
- RÉVÉSZ 1996b = Révész L.: Piliny–Leshegy. In: Fodor I. – Révész L. – Wolf M. – M. Nepper I. (szerk.): *„Őseinket felhozád...” A honfoglaló magyarság.* Kiállítási katalógus. Budapest 1996, 403, 404.
- RÉVÉSZ 2001 = Révész L.: *Aranyszántás Balotán. – Goldenes Ackerfeld in Balota.* Budapest–Kiskunhalas 2001.
- SOÓS 2015 = Soós R.: *Egy 19. században feltárt honfoglalás kori temető elemzése az új kutatási eredmények tükrében. Piliny–Leshegy.* (OTDK dolgozat) Szeged: SZTE BTK Régészeti Tanszék, 2015.
- STRAUB 1999 = Straub P.: A honfoglalás kori tegezcsontok időrendjéhez. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 5 (1999) 409–422.

- SZÉLL 1941 = Széll M.: XI. századi temetők Szentes környékén. *Folia Archaeologica* III–IV (1941) 231–265.
- SZÖKE 1962 = Szöke B.: *A honfoglaló és a kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei.* [Régészeti Tanulmányok 1.] Budapest 1962.
- VÖRÖS 1991 = Vörös I.: Kutyaáldozatok és kutyatemetkezések a középkori Magyarországon 2. *Folia Archaeologica* XLII (1991) 179–196.
- VÖRÖS 2013 = Vörös I.: Adatok a honfoglalás kori lovas temetkezésekhez. In: Révész L. – Wolf M. (szerk.): *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei.* Szeged 2013, 321–336.
- ZICHY 1917 = Zichy I.: A honfoglalás kori tegez és keleti kapcsolatai. – Der Pfeilköcher der ungarischen Landnahmezeit und dessen Zusammenhang mit dem Orient. *Turán* 2 (1917) 152–165.

The analysis of the Hungarian Conquest period's first time excavated cemetery

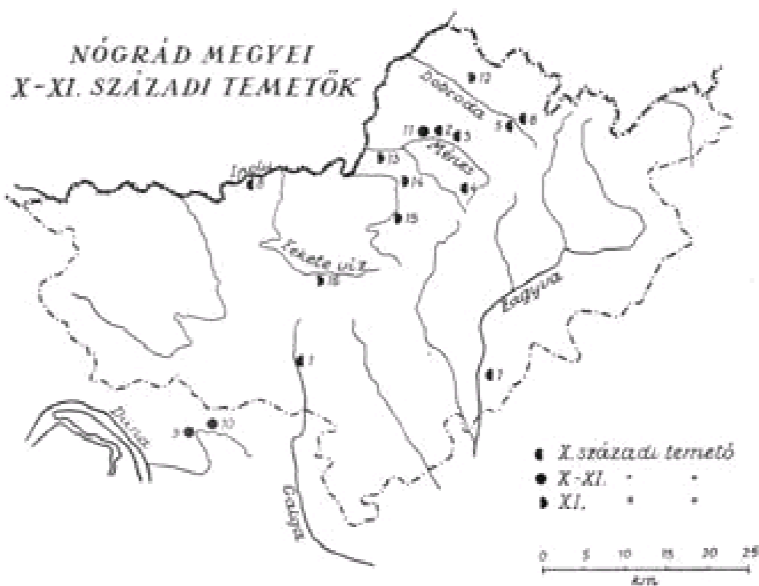
RITA SOÓS

The area of Piliny village was an ideal place for settling in the Hungarian Conquest period in terms of the type of the soil, the amount of precipitation, vegetation and several other environmental endowments. Artifacts of various age found in this area prove that these conditions were given and suitable for settling, even in the previous periods and through the middle ages, respectively, and to the modern era.

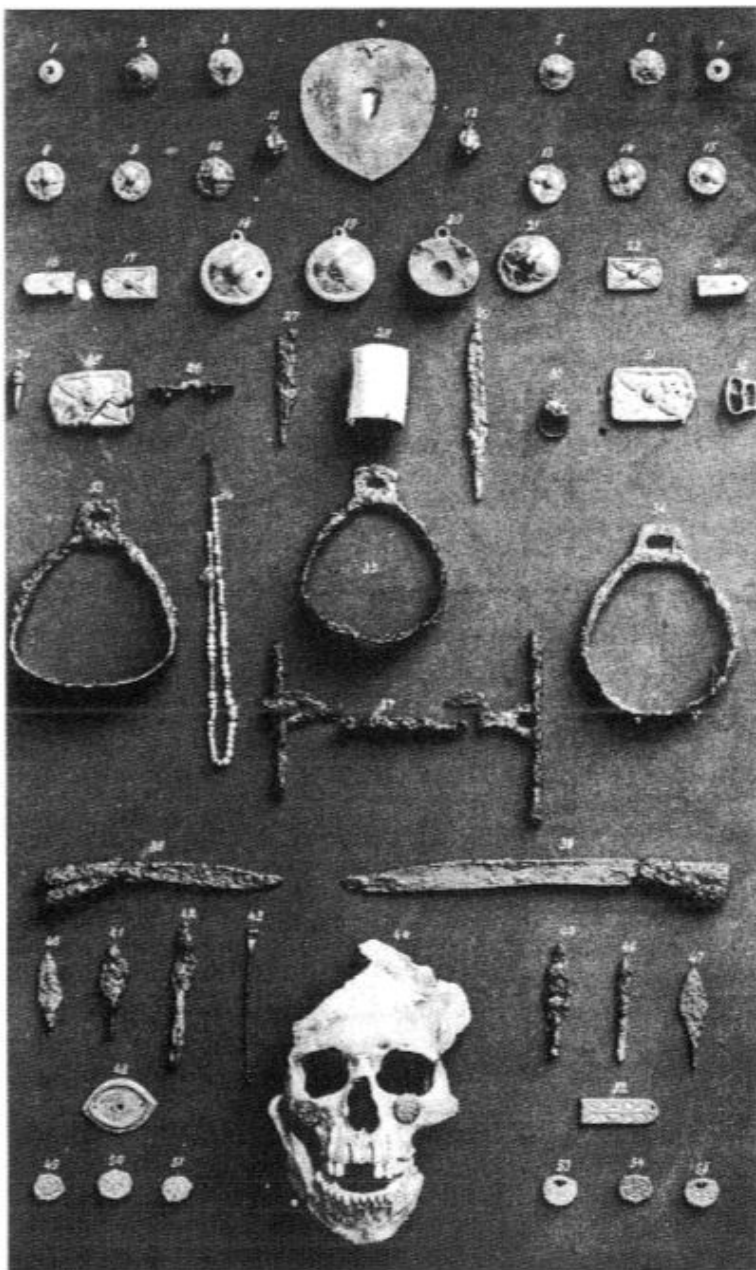
In the publication of this burial place we can appreciate not only the first workmanlike excavation of the Hungarian Conquest period's cemeteries, but the opening of the archeological objects particular and erudite processing.

3. kép: A Leshegy mai formája

4. kép: A nógrádi dombvidék 10–11. századi lelőhelyei
(PATAY 1957, 59)

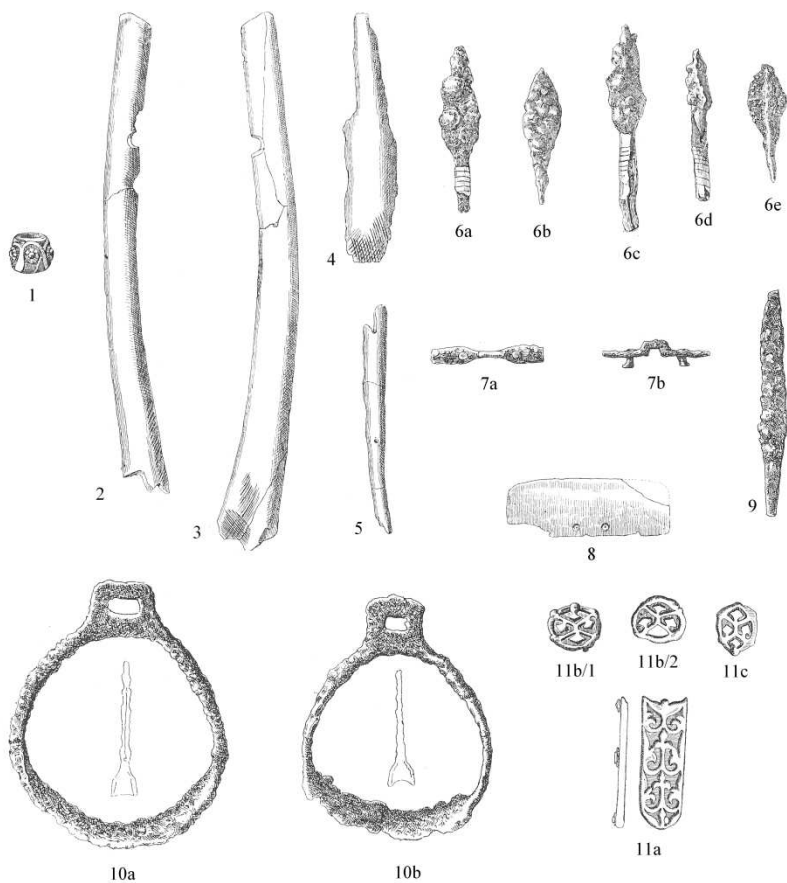
5. kép: Az első férfisír koponyájáról készült feltétel (GILLI 1991, 31)

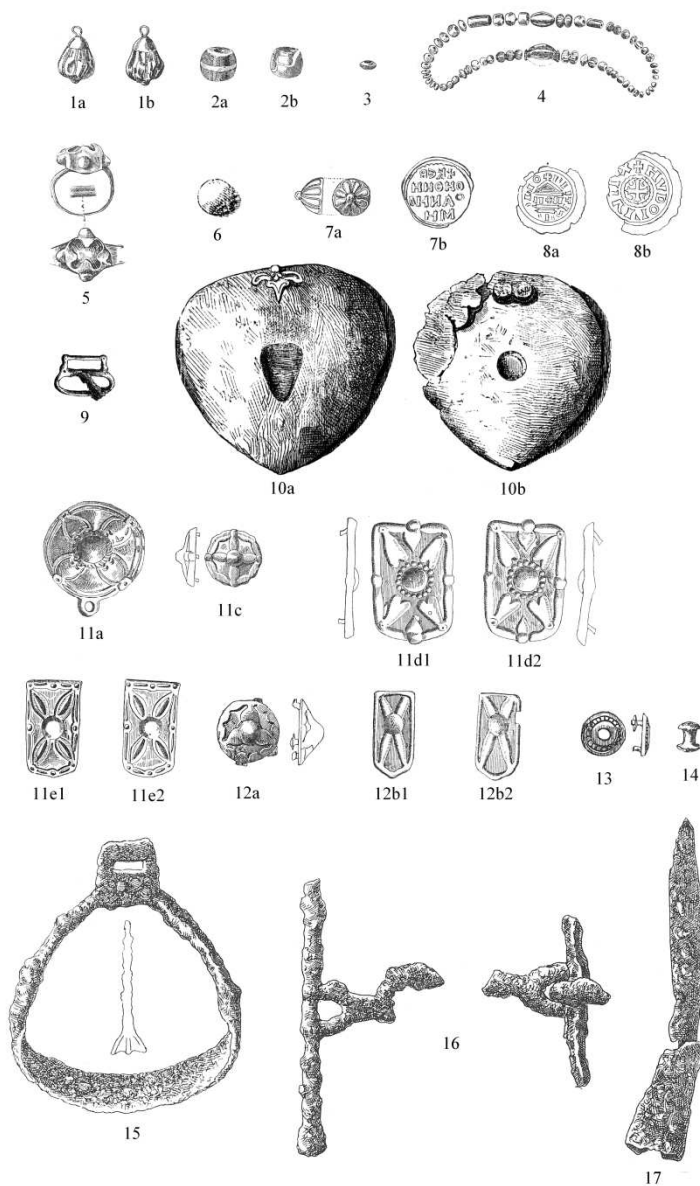
6. kép: A pilinyi rozettás lószerszámveretek (RÉVÉSZ 1996b, 404)

7. kép: Övgarnitúra (RÉVÉSZ 1996b, 403)

1. tábla: Piliny-Leshegy, 1. sír leletanyaga (HAMPEL 1900, Pilin I-IV. tábla)

2. tábla: Piliny–Leshegy, 2. sír leletanyaga
(HAMPEL 1900, Pilin I–II, IV. tábla; 522, 523. oldal; 6., 10/b.; NYÁRY 1873, 10, 18. ábra)